

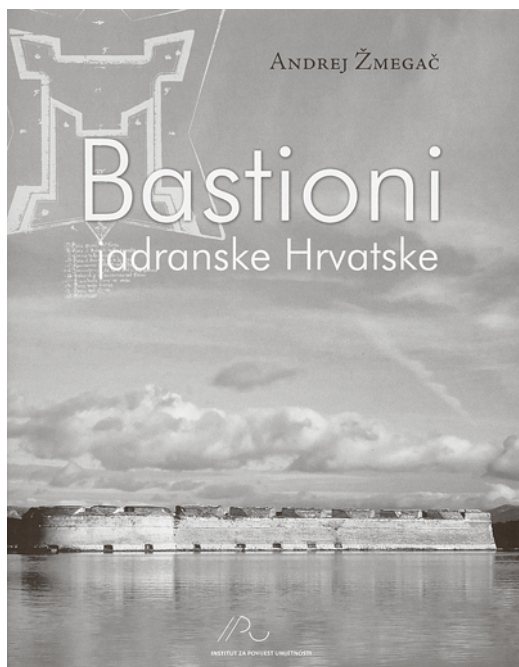
Marijan
Bradanović

Pregled dostojan značaja teme

ANDREJ ŽMEGAČ, Bastioni jadranske Hrvatske,
Zagreb, Institut za povijest umjetnosti – Školska knjiga,
2009., 235 str., ISBN 978-953-0-61278-5

U izdanju Instituta za povijest umjetnosti i Školske knjige objavljena je knjiga Andreja Žmegača *Bastioni jadranske Hrvatske*. Bez obzira na promjenu suizdavača koju je slijedila i ona grafičke opreme knjige, njezin naslov, format, a i autorova uvodna riječ sugeriraju da je u pitanju drugi, ali možda ne i zaključni dio sinteze o specifičnom novovjekovnom fenomenu fortifikacijskoga graditeljstva. Naime, Žmegač naglašava da je u ovom, drugom dijelu pregleda bastionskih gradnji, još zadržao temeljni teritorijalni kriterij okvira današnjih granica Republike Hrvatske. Zaokružujući temu ujedno je, naime, upozorio na povijesno srodne primjere poput čitlučkoga u Hercegovini, a naravno i na zasebnu, no dalmatinskim utverdama vrlo blisku cjelinu njihovih srodnica na području Boke Kotorske. Autor zatim najavljuje logičnu podjelu tako koncipiranoga materijala jadranske Hrvatske na bastione mletačke Dalmacije i Istre, one Dubrovačke Republike i naposljetku one habsburškoga posjeda, na području današnje primorske Hrvatske. Pozivajući se na prvi dio sinteze, uvod zaključuje sažetim ponavljanjem definicije pojma bastiona.¹

U idućem su poglavlju prepoznatljivim, racionalnim stilom, na manje od desetak kartica opisane složene povijesne prilike uzduž istočne obale Jadrana, a i šire, u svjetlu mletačkih osvajanja i težnji za održavanjem

stečenoga posjeda. Vješto je autor u najkraćim crtama naznačio važnost plovnoga puta uzduž istočne obale Jadrana, od ranosrednjovjekovnih početnih mletačkih pokušaja zadobivanja kontrole nad njim i njihove puzeće penetracije duž obala i u unutrašnjosti istarskoga poluotoka, do situacije nastale nakon posljednjega mletačko-turskoga rata u drugom desetljeću 18. stoljeća. Završni su odlomci poglavlja posvećeni uskočkoj epizodi i postupnom uzdizanju habsburških luka, te složenosti položaja Dubrovačke Republike.

Bastioni mletačkoga područja u okvirima današnjih hrvatskih granica, kao glavni dio

¹ Usp. ANDREJ ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Golden marketing, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2000.

teme, podijeljeni su i predstavljeni kronološkim slijedom unutar tri sljedeća poglavlja, koja obrađuju 16., 17. i 18. stoljeće. U prvom od njih većina je prostora, kako i priliči, posvećena utvrđivanju Zadra kao glavnoga grada mletačke Dalmacije i utvrdi sv. Nikole na ulazu u Šibenski kanal. U nastavku su opisane i atipične bastionske gradnje omiške utvrde Starigrad, a zatim se autor prebacio na obližnji otok, pozabavivši se slučajem jelšanske župne crkve. Poglavlje zaključuju tom primjeru srodni bastioni župne crkve u Vrbovskoj i komiškoga Mustera, za koje autor naglašava da su možda ipak ostvarenja 17. stoljeća.

Kako bi u raspravu uveo Istru, poglavlje o 17. stoljeću Žmegač je otvorio mletačkom utvrdom podignutom iznad središta Pule, na mjestu srednjovjekovnoga kaštela i antičke vodospreme. Kao i u prethodnoj cjelini, u temu je zašao po kratkom opisu povijesnih prilika i pojašnjenju uloga glavnih mjesnih dužnosnika, nakon kojega slijedi opis gradnje, uz isticanje njezine originalnosti pa i eksperimentalnoga karaktera. Vraćajući se Dalmaciji, autor ocrtava dramatične okolnosti u doba Kandijskoga rata, a potom opisuje tadašnje glavne fortifikacijske zahvate u Splitu, Šibeniku i Trogiru. Slijedi prikaz istovremene gradnje jednoga omiškoga bastiona i refortificiranja povraćenoga Klisa te podizanja opuzenske i drniške utvrde. Morejski rat, vođen u posljednjim desetljećima 18. stoljeća, prethodio je utvrđivanju novih mletačkih stečevina u Dalmatinskoj zagori, prvenstveno Knina i Sinja, kojima je posvećen najveći dio poglavlja o zaključnom stoljeću mletačkih fortifikacijskih gradnji na području jadranske Hrvatske. U nizu inženjera u mletačkoj službi ovdje je s pravom, dodatno i izvan teritorijalnih okvira zadane teme, opsežnije valorizirana djelatnost hrvatskoga graditelja Antuna Jakšića.

U poglavlje o bastionima Dubrovačke Republike Žmegač nas uvodi osvrtom na znatno raniju fortifikacijsku djelatnost Paskoja Miličevića i Antonija Ferramolina, koji su u Dubrovniku prve polovice 16. stoljeća navijestili

bastionsku izgradnju 17. stoljeća. Dužna je pozornost posvećena stonskim utvrdama, čija je modernizacija s početka 16. stoljeća isključila potrebu kasnijih, bastionskih gradnji. Poglavlje je zaključeno lopudskom utvrdom. Njezine je osobitosti Žmegač rastumačio posljedicom bratovštinske investicije koja nije bila prioritetna dubrovačkim vlastima.

Poglavlje o bastionima habsburškoga posjeda Žmegač je započeo kratkim opisom razvitka senjskih fortifikacija, nastavljajući s izgradnjom dvaju tamošnjih bastiona, od kojih je sačuvan onaj u sastavu gradskoga kaštela na trgu Cilnica. Datira ih pred kraj prve polovice 16. stoljeća i povezuje s djelatnošću gradskoga kapetana Ivana Lenkovića. Zatim autor opisuje karlobaške fortifikacije i okolnosti njihovoga postanka. Ukratko je opisan i riječki obrambeni sustav s naglaskom na novovjekovnom osuvremenjivanju kaštela na vrhu grada i izgradnji bastiona na jugozapadnom uglu gradskih utvrda, pokraj augustinskoga samostana sv. Jeronima. Ovaj dio zaključen je nedavno otkopanim ostacima slabo poznate utvrde koja nadvisuje Klanu, u riječkom zaleđu. Njezinu modernizaciju izvedenu podebljavanjem zidova i izvedbom malih bastiona Žmegač smješta u rano 17. stoljeće.

Doba bastiona naslov je zaključnoga poglavlja ove knjige, u kojem se autor osvrće na prigradnje ranijim fortifikacijskim sustavima pojedinih naselja, koje su nastale "u ozračju bastionskog utvrđivanja". U tom smislu najprije ističe mletački dio Istre, a u njemu Plomin, ne samo zbog specifičnoga, isturenoga položaja jezičca okruženog habsburškim posjedima, već i za mjesne prilike ambicioznijega sustava moderniziranih novovjekovnih fortifikacija, podizanih u svezi s uskočkim prijetnjama i prepadima u kojima je stradao. Slijede zapažanja o pojedinim novovjekovnim prigradnjama i osuvremenjivanju fortifikacijskih sustava Labina, Draguća, Huma, Roča, Novigrada i Buzeta. U habsburškoj Istri osvrnuo se na Gračičće, Brseč, Mošćenice i Kastav, a u mletačkoj Dalmaciji na Krk, Korčulu i sasvim skromne

primjere Zadvarja, Kleka i Rasline na Prok-ljanskom jezeru.

Pod naslovom *Pregled utvrda* autor donosi katalog bastionskih gradnji o kojima je pisao u glavnom dijelu rasprave. U tom je pregledu zadržana prethodno uspostavljena trojna podjela, a deskripcije su tečne i vješto sažete. Popis kratica odnosi se na citiranu, publiciranu i nepubliciranu, vrlo opsežnu arhivsku građu. U bibliografiji se jasno ogleda pregled koji Žmegač ima nad opsežnom specijalističkom literaturom. Slijede primjereno dulji sažeci na talijanskom i engleskom jeziku, te kazalo imena i mjesta.

Autor se prihvatio u nas slabije obrađene teme i dosljedno je prezentirao racionalnim, ali istovremeno i vrlo pitkim, narativnim pristupom, tako da se knjiga može pročitati u dahu, no i koristiti kao kompendij saznanja o pojedinim primjerima bastionskoga graditeljstva na području jadranske Hrvatske. Kako i priliči temi, naši se primjeri donose u širem kontekstu mletačkih fortifikacijskih napora u jadranskom bazenu i na plovnom putu prema Levantu. Impresionira discipliniranost pristupa, koja je jedno od temeljnih obilježja teksta, jer trebalo je smoći snage oduprijeti se porivu zalaženja u brojne atraktivne, no u odnosu na tijek izlaganja sporedne rukavce, jedne tako velike, raspoloživom arhivskom građom, ali i anegdotama bogate teme. Spomenimo samo izuzetno zanimljive tekstove, koji donose puno više od uobičajenih projektantskih razmišljanja, naših "raspisanih" inženjera poput Onofrija Del Campa i Antoina De Villea. Istakao bih i terminološku preciznost koja će značajno doprinijeti prijeko potrebnoj standardizaciji rječnika u našim budućim raspravama o novovjekovnoj fortifikacijskoj arhitekturi.

Žmegačevu vještinu i sudržanost u izlaganju teme izvršno prate likovna oprema i prijelom knjige. Koncept je posve jasan. U obilju raspoloživoga povijesnoga grafičkog materijala: projektne, kartografske, putopisne, izvještajne, izvidničke, špijunske, katarske i rane studijske, istraživačko-publicističke provenijencije, u Žmegačevoj knjizi

našlo se mjesta isključivo za dokumentaciju iz razdoblja na koje se odnosi rasprava i to prvenstveno inženjerski precizne tlocрте, a ne i slikovite no često nevješte ili neprecizne prikaze veduta gradova, poput onih na koje nalazimo kod Valvasora i Prospera Petronija.² Povijesne tlocрте slijede raspoloživi aktualni arhitektonski snimci (šteta je da ih nema više) i izvrsne fotografije, sve u vrlo skladno komponiranoj cjelini. Svime time oprema jadranskoga dijela Žmegačeve studije o našim bastionima odskaače od njezine prethodnice, koja raspravlja o kontinentalnim primjerima toga tipa fortifikacijskih gradnji. U prethodnici se, primjerice, unutar za tog izdavača karakteristično uređenih, koloriranih tvrdih korica, na slabijem papiru nižu crno-bijele reprodukcije pa su atraktivni akvarelirani crteži predstavljeni u neuglednim nijansama sive boje. Takve nedostatke ne nalazim u *Bastionima jadranske Hrvatske*, a neznatne se primjedbe mogu koncentrirati na ono što možda nedostaje u poglavlju *Doba bastiona*. U njemu se Žmegač suočio s dobrim dijelom neobjavljenim materijalom, no marljivim ga je terenskim radom dobro klasificirao. Ovdje on citira opsežne, topografski iscrpne studije, poput one Alberijeve ili Foscanove, koje međutim nisu historioografski i grafički pouzdane. Tako je, primjerice, u slučaju Novigrada primjerenije najprije citirati izvore na koje se ti autori oslanjaju, Petronijev crtež i Parentinovu povijesnu studiju. Primjeri s habsburškoga područja nešto su slabije analizirani u širem kontekstu, izostala je tako usporedba s Trstom, kao regionalnim i administrativnim središtem sa značajnim, usporedivim materijalom, dok je komparativna analiza mletačkih fortifikacija upravo uzorna. Važnim mi se činilo

² Već u prvoj polovici 19. st. znatno je češće riječ o preciznijoj dokumentaciji poput one iz "prve monografije o Micheleu Sanmicheliju i njegovim djelima". Usp. PAVUŠA VEŽIĆ, *Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru*, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29, 2005, 93-106, FRANCESCO RONZANI – GEROLAMO LUCIOLLI, *Le fabbriche civili ecclesiaristiche e militari di Michele Sanmicheli*, Venezia, 1831.

osvrnuti se i na nerealizirane, lokalno značajne projekte koji nedostaju u današnjoj slici, poput bastionskih ojačanja sjevernoga vrška kastavskih zidina i bastionski koncipirano-
ga osuvremenjivanja pazinskoga kaštela.³ Napokon, u ovom je poglavlju mletačka Dalmacija, za razliku od Istre, predstavljena sa svega nekoliko primjera. Razdoblju bastiona, naravno, pripada i lanac brojnih, manjih mletačkih fortifikacija podizanih sa zadaćom kontrole vanjskoga plovnog puta i unutarnjih kanala, usporediv sa sličnim imperijalnim projektima bizantskoga fortifikacijskog i

3 Usp. RADMILA MATEJČIĆ, *Graditeljsko nasljeđe Kastva*, *Zbornik Kastavštine*, 2, 1981., 71-72., CAMILLO DE FRANCESCO, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia, 1964., 184-185. Slabo poznati projekt osuvremenjivanja pazinskoga kaštela sustavom predziđa nedavno se pojavio na talijanskom antikvarnom tržištu, no nažalost nije ga otkupio neki od naših muzeja.

austrijskoga svjetioničkog sustava, koji se protežu na istoj komunikaciji. Autor ih ne spominje, jer u užem smislu one nemaju bastionskih gradnji (kao ni dobar dio spomenutih istarskih primjera). To su sitnice, k tome vezane uz poglavlje bez popratnoga grafičkog materijala, koje možemo tumačiti naznakama daljnjih pravaca istraživanja. Stoga one nimalo ne umanjuju značaj ove, za nacionalnu povijest umjetnosti vrlo značajne sinteze. Važnim mi se čini zaključno istaknuti da je rezultat – zahvaljujući autorskoj samokontroli koja se ponajviše ogleda u koncentriranju teksta i popratne dokumentacije na najvažnije, narativnom umijeću i dobrom kombiniranju rezultata terenskih istraživanja s arhivskim podacima i poznavanjem najnovije literature – znanstveno vrlo vrijedna, ali i atraktivno koncipirana obrada jedne specifične teme. ✕